

5. Jaroshevskij M.G. Istorija psihologii. Ot antichnosti do serediny NN veka / M.G. Jaroshevskij. – M.: Akademija, 1996. – 416 s.

Gorobec I.A. Psychological features of formation of environmentally conscious personality.

In this article the psychological properties were analyzed; the ecologically conscious personality was characterized; the ecological activity which was an integrative concept for the showing different kinds of activity which as that as other way were aimed on the ensuring of optimum state of system «society-nature» was proved.

Keywords: the psychological properties, the ecologically conscious personality, ecological activity

УДК: 159.954:82-053.67

Кривопишина О.А.

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ
ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ**

Кривопишина О.А. Психологічний аналіз розвитку структурних компонентів обдарованої особистості студентів. У статті подано результати психологічного аналізу розвитку структурних компонентів обдарованої особистості студентів. З метою визначення рівня розвитку емпатичних здібностей, вербальної та невербальної креативності проведено психодіагностичне дослідження обдарованих студентів. За результатами констатувального дослідження виявлено: високий рівень розвитку спеціальних здібностей передбачає достатньо високий рівень розвитку вербальної та невербальної креативності; кількісні дані рівня розвитку загальної емпатії та її складових у респондентів з високим рівнем якості творчого продукту перебувають на рівні високих значень, що вказує на високий рівень розвитку емпатичних здібностей. На основі проведеного констатувального дослідження доведено наявність взаємозалежності між рівнем розвитку літературних та художніх здібностей та рівнем розвитку основних структурних компонентів обдарованої особистості: емпатії та творчого дивергентного мислення.

Ключові слова: творчість, емпатія, вербальна та невербальна креативність, спеціальні здібності, обдарована особистість, дивергентне мислення.

Кривопишина Е.А. Психологический анализ развития структурных компонентов одаренной личности студентов. В статье представлены результаты психологического анализа развития структурных компонентов одаренной личности студентов. С целью определения уровня развития способностей к эмпатии, вербальной и невербальной креативности проведено психодиагностическое исследование одаренных студентов. За результатами констатирующего исследования выявлено: высокий уровень развития специальных способностей предполагает достаточно высокий уровень развития вербальной и невербальной креативности; полученные количественные данные уровня развития общей эмпатии и ее составляющих у респондентов с высоким уровнем качества творческого продукта находятся на уровне высоких значений, что указывает на высокий уровень развития эмпатических способностей. На основе проведенного констатирующего исследования доказано наличие взаимосвязи между уровнем развития литературных и художественных способностей и уровнем развития основных структурных компонентов одаренной личности: эмпатии и творческого дивергентного мышления.

Ключевые слова: творчество, эмпатия, вербальная и невербальная креативность, специальные способности, одаренная личность, дивергентное мышление.

Актуальність. Вирішення соціально значущих завдань сучасної освіти вимагає подальшого вивчення розвитку та формування творчо обдарованих особистостей студентів. Дослідження і практика показують, що умови, в яких формується особистість, можуть сприяти або гальмувати розвиток творчих здібностей. Досвід і практика вітчизняних і зарубіжних досліджень свідчить про необхідність створення спеціальних програм виявлення та психологічної допомоги обдарованим особистостям на різних вікових етапах.

Фундаментальні дослідження з проблем психології творчості, розвитку загальних і спеціальних здібностей (С.Л.Рубінштейн, Я.О.Пономарьов, Б.М.Кедров, О.К.Тихомиров, А.В.Брушлинський, В.О.Моляко) дозволяють сучасним науковцям наблизитись до вирішення проблеми формування творчої особистості, визначення системоутворюючих чинників її розвитку.

Мета дослідження: емпіричний аналіз розвитку емпатії, вербальної та невербальної креативності як структурних компонентів обдарованої особистості студентів.

У попередніх дослідженнях нами було доведено, що існує взаємозалежність між рівнем розвитку літературних та художніх здібностей та рівнем розвитку основних структурних компонентів обдарованої особистості: емпатії та творчого мислення[4; 5].

За думкою дослідників психологічною основою розвитку спеціальних здібностей (літературних, художніх, музикальних і т. ін.) є особливе ставлення до світу, сутність якого полягає в тому, що воно долає окремість людини і світу. Весь світ завдяки йому стає продовженням людини, а людина — частиною світу. Таким виходом за межі власного "Я" є, по суті, емпатія як "вчування", ототожнення себе з іншим [2, 4].

Існує погляд, відповідно до якого емпатія є універсальною творчою здібністю (Дж.Гілфорд). У психології літературно-художньої творчості емпатія тлумачиться як об'єктивна закономірність творчого акту. Психологічний механізм емпатії сприяє перетворенню знайомого в незнайоме, допомагає побачити в звичному незвичне, тобто відбувається художнє відкриття, без якого творчість є неможливою [4].

Специфічним для емпатії є механізм проекції — уявне перенесення себе (свого реального "Я") в ситуацію того об'єкта, в образ якого вживаються. Необхідно відзначити, що високий рівень розвитку емпатичних здібностей є істотною ознакою творчої особистості. Емоційне співпереживання є характерним проявом емпатії. Емпатичне почуття дозволяє творчій особистості спочатку "увібрати" в себе все, що її оточує (національний колорит, традиції, природу, "дух епохи"), і лише згодом втілити це у своїй творчості. Як зазначають дослідники, існує кілька синонімічних щодо емпатії термінів: "перенесення", "вживання", "вчування", "перевтілення", "ідентифікація", "симпатична проекція "Я", "проективна інтуїція", "симпатична інтуїція", "афективне злиття", "симпатія" тощо [4].

Так само амбівалентним є визначення власне терміну "емпатія". Чотири найбільш вживані визначення такі: 1) здатність проникати в психіку іншого, розуміти його емоційні стани та афективні орієнтації у вигляді співпереживання і на цій основі передбачувати реакції іншого; 2) вчування в подію, об'єкт мистецтва, природу; різновид чуттєвого пізнання об'єкту через проекцію та ідентифікацію; 3) афективний зв'язок з іншим, переживання стану окремого іншого або навіть цілої групи; 4) риса психотерапевта (Т.П.Гаврилова, цит. за: [2, с. 23-24]).

Ми розуміємо емпатію, слідом за С.Я.Басіним, як "процес моделювання "Я", але не обов'язково за особистістю іншої людини. Останнє /.../ [на думку дослідника], є лише окремий випадок емпатії. В ній уявне "Я" моделюється "на зразок" будь-якого іншого явища. Це означає, що людина може перевтілюватися в образ будь-якого явища, об'єкта і т. ін. Уявне "Я" формується внаслідок переходу різноманітних образів з системи "не-Я" в систему "Я" (Д.І.Дубровський), через що образ немовби перетворюється в "Я", набуває функцій "Я", тобто може керувати свідомістю та поведінкою. Перетворюватися в "Я -образи", з якими ідентифікує себе реальне "Я" людини як образи інших людей реальних або вигаданих), так і образи будь-яких інших об'єктів, в тому числі неживих. Можна з упевненістю припустити, що формування "Я-образів" (а це означає одночасно й ідентифікацію з ними) лежить в основі слововживання терміну "емпатія" [2, с. 24].

Для того, щоб вийти на рівень творчих досягнень, необхідно, щоб творчість стала особистісним актом, щоб потенційний творець вжився в образ творця (взірець), і це емоційне прийняття іншої особистості як творця є необхідною умовою подолання наслідування й виходу на шлях самостійної творчості. Отже, можна зробити висновок, що процес формування творчої особистості складається з ряду етапів й супроводжується оволодінням соціально значимою діяльністю шляхом наслідування. Умовою переходу від наслідування до самостійної творчості є особистісна ідентифікація із взірцем творчої поведінки [1].

Виходячи з концепції креативності як універсальної пізнавальної творчої здібності, високий рівень розвитку спеціальних здібностей передбачає достатньо високий рівень розвитку вербальної та невербальної креативності. Основою креативності Гілфорд вважав дивергентне мислення й відповідно визначив чотири основних параметри креативності: 1) оригінальність— здібність продукувати віддалені асоціації; 2) семантична гнучкість — здібність виділяти функції об'єкту й пропонувати його нове використання; 3) образна адаптивна гнучкість — здібність змінювати форму стимулу; 4) семантична спонтанна гнучкість — здібність породжувати різноманітні нерегламентовані ситуації [3].

У процесі дивергентного мислення мислиневий пошук слідує немов у різних напрямках семантичного простору, відштовхуючись від змісту проблеми. Конвергентне мислення пов'язує всі елементи семантичного простору, що стосуються проблеми, в одне ціле та знаходять єдино вірну концепцію цих

елементів. Цікавою в цьому плані є концепція С.Медника, яка ґрунтується на припущенні, що в творчому процесі наявні як конвергентна, так і дивергентна складові. Згідно з С.Медником, чим більш віддалені сфери семантичного простору використані під час вирішення проблеми, тим більшу креативність продемонстровано. Тим самим дивергенція замінюється актуалізацією віддалених зон смислового простору. Тому сутність творчості полягає не в особливостях операцій, а в здібності долати стереотипи на кінцевому етапі мислиневого синтезу. Рівень розвитку креативності проявляється в широті асоціативного поля. Зокрема, дослідник запропонував тест віддалених асоціацій (RAT) для вивчення мовленнєрозумової креативності. В основі цього тесту покладено деякі важливі для нашого дослідження положення:

люди — "носії мови" — звикають вживати слова у певному асоціативному зв'язку з іншими словами. В кожній культурі й кожній епосі ці звички є унікальними. В кожній культурі існують свої стереотипи.

креативний мислительний процес є формуванням нових асоціацій за змістом.

величина віддаленості асоціації досліджуваного від стереотипу вимірює його креативність [3, с.193].

Відповідно до мети дослідження нами було проведено психодіагностичне обстеження по визначенню основних структурних компонентів обдарованих особистостей студентів: емпатії та творчого вербального та невербального мислення, а також був проведений % контент-аналіз продуктів творчої діяльності (літературної та художньої). Для досягнення поставлених цілей психодіагностичного експерименту було визначено завдання:

- виявити певні групи студентів за ступенем розвинутості літературної та художньої обдарованості за допомогою методу контент-аналізу;
- провести дослідження по визначенню рівня розвитку основних структурних компонентів обдарованості (емпатії та творчого вербального та невербального мислення);
- порівняти рівень розвитку досліджуваних властивостей у групах з різним рівнем розвинутості обдарованості.

Вибірку респондентів експериментальної групи склали студенти та магістранти Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.

Психодіагностичне обстеження учасників експериментальної програми проведено за допомогою наступних методик: тест Дж. Гілфорда «Незвичайне використання» (вербальний тест творчого мислення, адаптований І. С. Аверіною, Є. І. Щєблановою), тест невербальної креативності Торренса «Завершення малюнків» (скорочений варіант), тест вербальної креативності С. Медніка (адаптований Л. Г. Алексєєвою, Т. В. Галкіною), тест творчих здібностей Х.Зіверта, експрес-діагностика емпатії І.М.Юсупова, опитувальник емпатійних тенденцій А.Меграбяна- К. Епгітейна, контент-аналіз продуктів творчої діяльності.

З метою порівняння рівня розвитку досліджуваних властивостей обдарованих особистостей групу А було поділено на дві групи: А1 і А2, до яких

відповідно увійшли респонденти з високим і достатнім рівнем якості творчого продукту.

На етапі констатувального експерименту за допомогою методу %-го контент-аналізу проаналізовано продукти творчої діяльності (вербально-художні тексти на тему «Спогади про дитинство») респондентів групи А. Результати контент-аналізу виступили в якості допоміжного критерія щодо розподілу респондентів на групи А1 та А2. Під час дослідження змістової різноманітності вербально-художніх текстів за критерієм χ^2 на 0,05 рівня значущості були виявлені статистично значущі різниці між групами А1 та А2 за основними категоріями аналізу: поведінка, оцінка, інтерпретація.

Важливі дані були отримані під час дослідження розвитку емпатичних здібностей обдарованих особистостей. Обробка даних за вищезазначеними методиками полягала у визначенні рівня розвитку загальної емпатичної тенденції, а також складових емпатії студентів та магістрантів з різним рівнем якості творчого продукту. Було перевірено ряди даних за показниками загальної емпатії та її складових на наявність статистично значущих різниць. Застосування критерія χ^2 дозволило визначити статистично значущі різниці між групами досліджуваних за рівнем розвитку загальних емпатичних здібностей.

Під час дослідження загального рівня розвитку емпатії студентів було отримано такі результати. Кількісні дані рівня розвитку загальної емпатичної тенденції для респондентів з високим рівнем якості творчого продукту перебувають на рівні високих значень (32,2), що вказує на високий рівень розвитку емпатичної здібності. Середні значення респондентів з достатнім рівнем якості творчого продукту (22,13) відповідають середньому рівню розвитку емпатичної тенденції. Застосування критерія χ^2 дозволило визначити статистично значущі різниці між групами досліджуваних за рівнем розвитку загальних емпатичних здібностей.

Використання опитувальника Юсупова дозволило отримати дані за рівнем розвитку складових емпатичних здібностей, зокрема, емпатії з батьками та героями художніх творів респондентів з високим і достатнім рівнем якості творчого продукту. За більшістю шкал середні оцінки респондентів з високим рівнем якості творчого продукту коливаються від 16,7 до 19,3 балів і знаходяться на рівні середніх шкальних значень. До високих значень в групі наближаються значення за такими шкалами: I - емпатія з батьками (18,7), V - емпатія з героями художніх творів (19,3), VI - емпатія з іншими людьми (18,3). Для респондентів з достатнім рівнем якості творчого продукту було отримано такі показники: середні значення коливаються від 3,6 до 5,6 балів і знаходяться на рівні граничних значень середнього й низького рівня шкальних значень. За шкалами I (емпатія з батьками) середні шкальні оцінки знаходяться на рівні середніх шкальних значень і V (емпатія з героями художніх творів) на рівні низьких шкальних значень. Середні значення за іншими шкалами знаходяться в межах середніх нормативних значень у респондентів загальної вибірки.

Аналіз отриманих даних підтверджує припущення (зроблене нами) про

наявність взаємозв'язку між розвитком обдарованої особистості й збагаченого мікросередовища до характеристик якого належить: емоційна близькість батьків та дітей; наявність взірця творчої поведінки, ідеальний герой художніх творів. Високі середні значення за шкалами I (емпатія з батьками) і V (емпатія з героями художніх творів) підтверджує наявність впливу чинників збагаченого мікросередовища на розвиток спеціальних здібностей. Отже, можна зробити висновок, що респонденти з високим рівнем якості творчого продукту розрізняються за рівнем розвитку складових емпатії. Досліджуваним притаманний більш високий рівень розвитку емпатії як здібності до співпереживання на основі ідентифікації з іншою людиною або з «ідеальним» героєм художніх творів. Рівень розвитку загальної емпатичної тенденції в них вищий, ніж у респондентів з достатнім рівнем якості творчого продукту. Таким чином, підтверджується припущення про наявність взаємозв'язку між рівнем розвитку здібності до емпатії і рівнем розвитку творчих особистостей.

Рівень розвитку творчого вербального мислення досліджено за допомогою комплексу психодіагностичних методик.

Рівень розвитку творчого вербального мислення респондентів визначено за тестом творчого мислення «Незвичайне використання» Дж. Гілфорда. Аналіз рівня розвитку вербального творчого мислення респондентів з високим та достатнім рівнем якості творчого продукту проводився за трьома показниками: швидкість, гнучкість, оригінальність. У респондентів з високим рівнем якості творчого продукту було отримано такі результати за трьома основними показниками. Показник швидкості відображує здібність до породження великої кількості словесно сформульованих ідей; швидкість характеризує один з проявів продуктивності мислення. За показником швидкості середні значення групи складають 19,6, що відповідає високому рівню розвитку цієї властивості респондентів. За показником гнучкості середні значення склали 24,1, що говорить про здатність висувати різноманітні ідеї, використовувати різні стратегії мислення. Показник оригінальності характеризує здібність висувати ідеї, які відрізняються від очевидних, загальновідомих. Наявність високих показників 44,2 за оригінальністю свідчить про високу інтелектуальну активність випробуваних.

У респондентів з достатнім рівнем якості творчого продукту середні значення за трьома основними показниками в межах середніх нормативних. Відповідно випробувані мають за показником швидкості 9,4 б., за показником гнучкості 11,7 б., за показником оригінальності 31,8 б.

На підставі отриманих даних можна зробити висновок, що респонденти з високим рівнем якості творчого продукту розрізняються за основними показниками. Рівень розвитку вербального творчого інтелекту в них вищий, ніж у респондентів з достатнім рівнем якості творчого продукту.

Для вивчення рівня розвитку креативності було використано тест творчих здібностей Х. Зіверта. Нами було отримано такі дані за цією методикою в групах А1 і А2 з різним рівнем розвитку спеціальних здібностей.

Середні значення респондентів групи А1 за вербальними шкалами та

візуальними знаходяться на рівні високих шкальних значень (від 50,05 до 65,3 балів). До граничних значень наближаються значення за такими показниками: В (вербальна винахідливість) – 65,3 б, К (здібність вербального комбінування) – 63,76. На рівні високих значень перебувають показники за шкалою В (візуальна творчість) -55,05., та А(візуальна свобода асоціацій) – 44,2 б.

Загальна характеристика творчого профілю випробуваних постає такою: домінуючою тенденцією у творчому розвитку є розвиток вербальної винахідливості і здатності до вербального комбінування, тобто дару письменства та творчої вербальної обдарованості; в них також достатньо розвинуті здібності в наочній сфері, наочна фантазія, інтуїція.

Для вивчення мовленнєрозумової креативності респондентів ми використали тест віддалених асоціацій (RAT) С. Медника. Нами було отримано такі дані за цією методикою в групах високим та достатнім рівнем якості творчого продукту.

Індекс оригінальності відповідей — це зворотна величина по відношенню до частоти появи відповіді у виборці. Оригінальність відповіді визначається відхиленням від стереотипу. За індексом оригінальності ми бачимо різниці між групами.

У респондентів з високим рівнем якості творчого продукту середні значення оригінальності знаходяться на рівні високих значень, тобто 0.85/30% випробуваних в даній виборці мають більш високий рівень вербальної креативності за індексом оригінальності. У респондентів з достатнім рівнем якості творчого продукту середні значення індексу оригінальності (0,70) знаходяться на рівні 100%.

Індекс унікальності відповідей (дорівнює відношенню кількості унікальних відповідей до загальної кількості відповідей) дозволяє визначити рівень розвитку здібності до подолання стереотипів на кількісному етапі розумового синтезу, широту поля асоціацій. Кількість унікальних відповідей в групі респондентів з високим рівнем якості творчого продукту — 35, що відповідає дуже високому рівню розвитку мовленнєрозумової креативності. У групі респондентів з достатнім рівнем якості творчого продукту — 15 мають високі бали за індексом унікальності.

Індекс продуктивності визначає вербальну швидкість, ступінь продуктивності та працездатності випробуваних. У респондентів з високим та достатнім рівнем якості творчого продукту індекс продуктивності відповідно знаходиться на рівні високих значень (52,00) та середніх значень (25,00), що дозволяє зробити висновок про достатньо високий рівень розвитку вербальної швидкості випробуваних.

Порівнявши результати респондентів за показниками методик, можна відзначити, що залежно від рівня розвитку спеціальних здібностей кожного респондента набір компонентів є різним за ступенем їх розвитку. Більш високі показники відзначені у респондентів з високим рівнем якості творчого продукту і характеризується більш високим рівнем розвитку основних компонентів здібностей до літературної та художньої творчості.

Висновки. Здійснивши психодіагностичне дослідження, нами доведено, що високий рівень розвитку спеціальних творчих здібностей залежить від розвитку основних структурних компонентів обдарованої особистості: високого рівня розвитку емпатичних здібностей та творчого дивергентного мислення.

Список використаних джерел

1. Артемьева Т.И. Психология субъективной семантики. — М.: Изд-во МГУ, 1980. — 128 с.
2. Басин Е.Я. Творческая личность художника. — М: Знание, 1988. — 64 с.
3. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. — СПб.: ПитерКом, 1999. — 368с. (Серия "Мастера психологии").
4. Кривопишина О. А. Психологія літературної творчості в юності: монографія / О. А. Кривопишина. — Суми : Видавництво СумДУ, 2009. — 448 с.
5. Кривопишина О. А. Здібності до літературної творчості та здібності до образотворчої діяльності: пошук універсалій / О. А. Кривопишина // Актуальні проблеми психології : проблеми психології творчості : [зб. наук. праць / за ред. В. О. Моляко]. — Т. 12. — Вип. 5. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. — С. 266–273.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Artem'yeva T.I. Psikhologiya sub'yektivnoy [Psychology of subjective semantics]. — Mjscow: MGU, 1980. 128 p. (rus)
2. Basin Ye.Ya. Tvorcheskaya lichnosti khudozhnika [Creative personality of an artist]. — Moscow: Znaniye, 1988. 64 p. (rus)
3. Druzhinin V.N. Psikhologiya obshchikh sposobnostey [Psychology of general abilities]. — Saint-Petersburg: PiterKom, 1999. 368 p. (rus)
4. Kryvopyshyna O.A. Psykholohiya literaturnoyi tvorchosti v yunosti [Psychology of literary creative work in adolescence]. — Sumy: Vydavnytstvo SumDU, 2009. 368 p. (ukr)
5. Kryvopyshyna O.A. Actual problems of psychology: problems of creative work psychology. 2008. Vol. 12, No. 5. Pp. 266-273. (ukr)

Krivopishina O.A. The psychological analysis of the structural components of the gifted students' personality. The article presents the results of the psychological analysis of the structural components development of gifted students' personalities. According to the results of the theoretical analysis of the problem under study, it has been found out that the special attitude to the world, the matter of which is that it overcomes singularities of the person and the world, is the psychological basis of the development of special abilities (literary, artistic, musical etc.). The notion of empathy has been specified as a universal creative ability, according to which, in the psychology of literary and artistic creative work, empathy is defined as an objective regularity of the creative act. The psychological mechanism of empathy facilitates transformations of the familiar into the unfamiliar; helps see the usual in the unusual, which means the artistic discovery without which the creative work is impossible takes place.

In order to determine the level of the empathic abilities, verbal and non-verbal creativity, the psychodiagnostic research of gifted students has been conducted. The results of the ascertaining study have shown that the high degree of special abilities provides a sufficiently high level of verbal and non-verbal creativity; quantitative data on the development level of general empathy and its components in respondents with high quality creative products are at high values level indicating the high development level of empathic abilities. Based on the ascertaining study, the correlation between the development level of literary and artistic abilities and the development level of the main structural components of the gifted person – empathy and creative divergent thinking – has been proved.

Keywords: creativity, empathy, verbal and non-verbal creativity, special abilities, gifted person, divergent thinking.